

“Jeanne Dielman, 23, Quai du Commerce, 1080 Bruxelles”

Προσεγγίζοντας τη δική της “πόλη”
(Η σιωπηρή επιτέλεση του φύλου
μέσα από τη συγκρότηση του δίπολου δημόσιο-ιδιωτικό)

ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική _ Σχεδιασμός του Χώρου
Πολεοδομία _ Χωροταξία
Ακαδημαϊκό Έτος: 2012-2013

Έμφυλες Πολιτισμικές Προσεγγίσεις του Αστικού Χώρου

Βαΐου Ντ. | Λυκογιάννη Ρ. | Μαρνελάκης Γ.

Όνομα φοιτήτριας: Τιμόκλεια Ψαλλιδάκη

Περιεχόμενα

1 _ Εισαγωγή.....	3
2 _ Η ταινία___ “ <i>Jeanne Dielman, 23, Quai du Commerce, 1080 Bruxelles</i> ”	5
3 _ Επιχειρώντας μια εννοιολογική προσέγγιση.....	6
Προσεγγίζοντας την έννοιας της επιτελεστικότητας	6
Η διάκριση δημόσιο - ιδιωτικό στη φεμινιστική σκέψη	7
4 _ Απομονώνοντας Σκηνές.....	11
<i>Jeanne Dielman</i> _ Η σιωπηρή επιτέλεση του φύλου.....	11
<i>23, Quai du Commerce, 1080 Bruxelles</i> _ Το δίπολο «Δημόσιο-Ιδιωτικό»	15
5 _ Συμπεράσματα	20
Βιβλιογραφία.....	23
Παράρτημα εικόνων.....	24

1 _ Εισαγωγή

Στην παρούσα μεταπτυχιακή εργασία επιχειρείται μια προσέγγιση της σχεσιακής συγκρότησης των εννοιών «χώρος» και «φύλο», μέσα από την ταινία «*Jeanne Dielman, 23, Quai du Commerce, 1080 Bruxelles*». Αντιλαμβανόμενοι-ες το χώρο ως «προϊόν αλληλοσυσχετισμών πολλαπλών τροχιών»¹ και ως παράγωγο των κοινωνικών σχέσεων που τον απαρτίζουν, δημιουργείται μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ των ενσώματων υποκειμένων και των αναπαραστάσεων της καθημερινότητας όπως αυτές αποτυπώνονται στο χώρο. Με την παραδοχή ότι το «ζωντανό σώμα είναι και έχει χώρο, παράγει τον εαυτό του στο χώρο και ταυτόχρονα παράγει χώρο»², καθίσταται δυνατή μια αμφίδρομη ανάγνωση της διχοτόμησης δημόσιο/ιδιωτικό σε σχέση με το ήδη διαμορφωμένο δίπολο άνδρας/γυναίκα. Με αυτές τις σκέψεις ως αφετηρία, διαμορφώθηκε η υπόθεση εργασίας της παρούσας προσέγγισης. Θεωρούμε, λοιπόν, ότι η συγκρότηση του δίπολου άνδρας/γυναίκα μέσα από τη διαδικασία της επιτέλεσης του φύλου³, παράγει χώρους με συγκεκριμένες πολιτισμικές και κοινωνικές συνδηλώσεις, κατασκευάζοντας τα όρια ενός άλλου σημαντικού δίπολου για τη διάρθρωση της πόλης, του δίπολου δημόσιο/ιδιωτικό. Και αντίστροφα, η κυρίαρχη αντίληψη για το τι αποτελεί δημόσιο και τι ιδιωτικό χώρο συντηρεί και παγιώνει τα κανονιστικά νοήματα και τις δυνατότητες των έμφυλων ταυτοτήτων που απαρτίζουν αυτούς τους χώρους, μέσα από μια μήτρα εντάξεων και αποκλεισμών. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους δημιουργείται αυτή η αμφίδρομη σχέση μεταξύ των δίπολων άνδρας/γυναίκα και δημόσιο/ιδιωτικό.

Αρχικά προσεγγίζεται εννοιολογικά η συγκρότηση των δύο δίπολων, σε μια προσπάθεια να παρουσιαστεί το θεωρητικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η ανάλυση των σκηνών της ταινίας. Το εγχείρημα αυτό πραγματοποιείται σε δύο νήματα. Στο πρώτο νήμα περιγράφεται η διαδικασία της ανάληψης της έμφυλης ταυτότητας και της κατασκευής του δίπολου άνδρας/γυναίκα αντλώντας το θεωρητικό πλαίσιο από τη σκέψη της Judith Butler και τη θεωρία της για την επιτελεστικότητα του φύλου. Στο δεύτερο νήμα της ανάλυσης, περιγράφεται η κριτική που ασκεί η φεμινιστική σκέψη σε άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις και η συμβολή της στη διάκριση δημόσιο/ιδιωτικό. Έχοντας παραθέσει το θεωρητικό πλαίσιο επιχειρείται μια ανάγνωση της ταινίας επίσης σε δύο κλίμακες. Η πρώτη, αφορά το σύνολο της ταινίας και στηρίζεται σε μια απόπειρα αντίστιξης της ζωής της ηρωίδας και της θεωρίας της επιτελεστικότητας του φύλου, όχι ως πλήρη στοίχιση αλλά ως εννοιολογική μεταφορά. Και η δεύτερη, περιλαμβάνει μεμονωμένες σκηνές της ταινίας που στάθηκαν σημεία προβληματισμού για τον τρόπο που οι επιτελέσεις

¹ Massey, D., 2008, *Για το Χώρο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

² Βαΐου, Ντ., Χατζημιχάλης, Κ., 2012, *Ο χώρος στην Αριστερή Σκέψη*, Αθήνα: Νήσος, σελ. 217

³ Θεωρία της Judith Butler για την επιτελεστικότητα του φύλου.

του φύλου κατασκευάζουν χωρικές ταυτότητες και χαράσσουν τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου. Ο τρόπος προσέγγισης της ταινίας σε δύο νήματα/κλίμακες αποτελεί μεθοδολογική επιλογή, γιατί μέσα από την αναζήτηση της αλληλεξάρτησης των κλιμάκων ανάλυσης, μας δίνεται η δυνατότητα να αντιληφθούμε και το χώρο υπό κατασκευή· ως αποτέλεσμα διαδικασιών επιτέλεσης, παρόμοιων με τις διαδικασίες που κατασκευάζουν την έμφυλη ταυτότητα.

Το πολιτισμικό προϊόν που επιλέχθηκε ως αφετηρία για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας, είναι όπως αναφέρθηκε παραπάνω η ταινία «*Jeanne Dielman, 23, Quai du Commerce, 1080 Bruxelles*». Η επιλογή της συγκεκριμένης ταινίας προκύπτει τόσο από το γεγονός ότι βρίσκεται σε συνδιαλλαγή με τις ερευνητικές μου ανησυχίες, όσο και από την έντονη παρουσία του χώρου σε αυτήν. Ο τίτλος της και μόνο, που περιλαμβάνει ένα γυναικείο όνομα και τη διεύθυνση ενός διαμερίσματος στις Βρυξέλλες, μαρτυρά τη σύνδεση μεταξύ χώρων και έμφυλων υποκειμένων που αναζητώ. Η κάμερα που ακολουθεί την καθημερινότητα μιας γυναίκας σε συνδυασμό με τις διακριτές σκηνές εντός και εκτός του διαμερίσματός της, κάνει αναπόφευκτη την αλληλοσυσχέτιση της ταινίας με το δίπολο δημόσιο/ιδιωτικό. Η Butler αναφέρει πως στα θεατρικά έργα, το γεγονός ότι πρόκειται για μια παράσταση επιτρέπει να τραβηχτούν διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στην παράσταση και στη ζωή, με αποτέλεσμα η παράσταση να υπόκειται σε λιγότερο κανονιστικές συμβάσεις από τη ζωή⁴. Τι γίνεται όμως με τις ταινίες που τα όρια πραγματικής ζωής και παράστασης είναι συγκεχυμένα; Γιατί ο εγκλωβισμός μιας γυναίκας σε ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο καθημερινής εκτέλεσης οικιακών καθηκόντων σε πραγματικό χρόνο μας φαίνεται σοκαριστικός, ενώ έχουμε τουλάχιστον μία αναφορά παρόμοιας γυναικείας φιγούρας στην πραγματική μας ζωή; Τα τελευταία ερωτήματα δεν αποτελούν μέρος της ανάλυσης της παρούσας εργασίας. Όμως, οι τρεισήμισι ώρες που βιώνουμε το χώρο μέσα από τη σκοπιά της ηρωίδας, αποτελούν αφετηρία για να αντιληφθούμε πως ο χώρος -είτε δημόσιος, είτε ιδιωτικός- δεν έχει μια ομογενοποιητική ερμηνεία, αλλά αποτελεί μια υποκειμενική εμπειρία με βάση το φύλο, τη φυλή, την τάξη,...

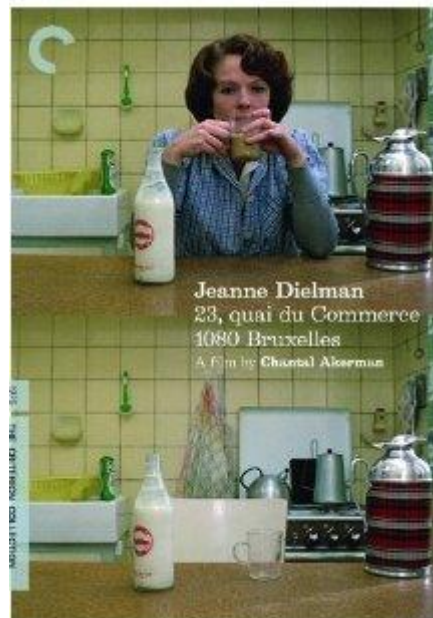
---

⁴ Butler, J., 2006, «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική πρακτική*, (επιμ.) Αθηνά Αθανασίου, Αθήνα: Νήσος, σελ.396.

2 _ Η ταινία “Jeanne Dielman,
23, Quai du Commerce,
1080 Bruxelles”

Λίγα λόγια για την ταινία

Γυρισμένη το 1975, η ταινία «*Jeanne Dielman, 23, Quai du Commerce, 1080 Bruxelles*», αποτελεί μια από τις σημαντικότερες ταινίες της Chantal Akerman. Έξι χρόνια μετά το θάνατο του συζύγου της, η Jeanne Dielman μένει με τον έφηβο γιο της, Sylvain, σε ένα διαμέρισμα στην πόλη των Βρυξελλών, στο Βέλγιο. Η ταινία, που έχει περισσότερο χαρακτηριστικά πειραματικού κινηματογράφου, πραγματεύεται την καθημερινή ρουτίνα τριών ημερών της ηρωίδας. Με λιγοστούς διαλόγους, με στατικά πλάνα κυρίως εντός των τειχών (οι εικόνες της στο σκηνικό της πόλης είναι ελάχιστες) και με λεπτομέρεια που αγγίζει τα όρια του πραγματικού χρόνου, παρατηρούμε για τρεις ώρες και είκοσι λεπτά την εκτέλεση των καθημερινών καθηκόντων μιας νοικοκυράς. Αξιοσημείωτο είναι ότι η ηρωίδα προσφέρει τα απογεύματα σεξουαλικές υπηρεσίες σε πελάτες, οι οποίες περισσότερο υπονοούνται αφού η σκηνοθέτιδα επιλέγει να τις κρατήσει εκτός οθόνης. Από τη δεύτερη μέρα, αρχίζουν να γίνονται ορατές οι πρώτες ρωγμές στη ρυθμιζόμενη καθημερινότητα της Jeanne Dielman: οι δουλειές του σπιτιού που δεν εκτελούνται πια με την ίδια ακρίβεια αποτελούν σημάδι ότι η ισορροπία της έχει διαρραγεί.

Η αφίσα της ταινίας

Posters από την ταινία

3 _ Επιχειρώντας μία εννοιολογική προσέγγιση Προσεγγίζοντας την έννοια της επιτελεστικότητας

Εκκινώντας από το πρώτο νήμα της ανάλυσης, δηλαδή το δίπολο άνδρας/γυναίκα, προκύπτει μια σειρά προβληματισμών σχετικά με την υλικότητα του σώματος και τη διαδικασία συγκρότησης της έμφυλης ταυτότητας. Στο εγχείρημα προσέγγισης της κατασκευής του φύλου μέσα από συγκεκριμένες σωματικές πράξεις, είναι σημαντική η συμβολή του έργου της Judith Butler και της θεωρίας της για την επιτελεστικότητα του φύλου.

Ο διαχωρισμός του βιολογικού από το κοινωνικό φύλο υπήρξε για τη φεμινιστική σκέψη μια σημαντική παράμετρος για την αποφυσικοποίηση των έμφυλων χαρακτηριστικών και την αμφισβήτηση των κοινωνικών συνδηλώσεων που επέφεραν στη βιωμένη εμπειρία των γυναικών. Χωρίς να καταλύει αυτή τη διάκριση, η Judith Butler προτείνει μια άλλη ανάγνωσή της, διαμορφώνοντας έτσι μια νέα σύνδεση φύλου και σεξουαλικότητας. Με το εγχείρημα της «αποδόμησης»⁵ της διάκρισης του βιολογικού από το κοινωνικό φύλο, ουσιαστικά τέθηκε σε αμφισβήτηση και η μέχρι τότε αντίληψη ότι το κοινωνικό φύλο αποτελεί μια πολιτισμική κατασκευή που εγγράφεται πάνω στο βιολογικό φύλο/το σώμα, το οποίο όμως νοείται ως μια σταθερή και παγιωμένη υλικότητα που προϋπάρχει της κατασκευής. Αντίθετα, η Butler δεν αντιλαμβάνεται το «φύλο» ως ένα στατικό και παθητικό σωματικό δεδομένο, αλλά ως ένα «πολιτισμικά κανονιστικό πρότυπο που διέπει την υλικοποίηση των σωμάτων»⁶. Πιο συγκεκριμένα, το σώμα δεν γίνεται αντιληπτό ως μια υλικότητα αυτή καθαυτήν, δεν υπάρχει *de facto*, αλλά είναι μια «υλικότητα-φορέας πολιτισμικού νοήματος»⁷ περιγράφοντάς το με δραματουργικούς όρους το χαρακτηρίζει ως «μια συνεχή και αδιάκοπη υλοποίηση δυνατοτήτων»⁷. Το βιολογικό φύλο, λοιπόν, δεν προϋπάρχει του κοινωνικού αλλά ορίζεται και αυτό μέσα από τα δεδομένα κοινωνικά συμφραζόμενα, μέσω της βιωμένης μας δηλαδή εμπειρίας ως κοινωνικά φύλα.

Εκλαμβάνοντας λοιπόν το βιολογικό φύλο ως μια «μη αναγώγιμη αφετηρία των πολιτισμικών κατασκευών στις οποίες υπόκειται»⁸, επιτυγχάνεται η αποσύνδεση του σώματος από τη σφαίρα της φύσης (ως μια μεταφυσική ουσία) και ο επανορισμός του ως μια μη παθητική επιφάνεια εγγραφής κοινωνικών δεδομένων. Θέτοντας αυτόν τον προβληματισμό, η Butler μετατοπίζει τη συζήτηση από την υλικότητα των σωμάτων (που μέχρι πρότινος θεωρούνταν δεδομένη) στη διαδικασία της υλικοποίησής τους και στον τρόπο που συγκροτείται η έμφυλη ταυτότητα.

⁵ Αποδόμηση κατά την Ντεριντιανή έννοια, αυτή της αποδόμησης των δίπολων.

⁶ Butler, J., 2004, «Σώματα που έχουν σημασία, σχετικά με τα όρια του φύλου στο λόγο», στο *Τα όρια του σώματος*, (επιμ.) Δήμητρα Μακρυνιώτη, Αθήνα: Νήσος, σελ.183.

⁷ οπ. αν., Butler, J., 2006, σελ.383-391.

⁸ Butler, J., 2008, *Σώματα με σημασία*, Οριοθετήσεις του “φύλου” στο λόγο, Αθήνα: Εκκρεμές.

εισάγοντας τη θεωρία της επιτελεστικότητας του φύλου. Στη θεωρία της επιτελεστικότητας ο έμφυλος εαυτός δεν υπάρχει πριν και πέρα από τις πράξεις του, αλλά αντίθετα το φύλο ερμηνεύεται ως μια ταυτότητα που συγκροτείται με μία σειρά πράξεων και μιμήσεων που επαναλαμβάνονται και παγιώνονται μέσα στο χρόνο μέσα από κοπιώδεις διαδικασίες. Η Butler μας καλεί να εννοήσουμε το φύλο ως «τον καθημερινό τρόπο με τον οποίο οι χειρονομίες, οι κινήσεις του σώματος και οι κάθε είδους παραστασιακές εκδηλώσεις κατασκευάζουν την ψευδαίσθηση ενός μόνιμου εαυτού»⁹. Χρησιμοποιώντας, δηλαδή, την έννοια των παραστασιακών επιτελέσεων, ασκεί κριτική στο τρόπο με τον οποίο η φαινομενολογία περιγράφει τη διαδικασία που τα έμφυλα υποκείμενα συγκροτούν την κοινωνική τους πραγματικότητα μέσα από τις καθημερινές κοινωνικές τους πρακτικές, αντιπαραβάλλοντας μια ριζοσπαστικότερη θεώρηση της συγκρότησης, στην οποία το δρών υποκείμενο εκλαμβάνεται ως το αντικείμενο των συγκροτητικών του πράξεων. Έτσι η έμφυλη ταυτότητα δεν είναι παρά ένα «παραστασιακό επίτευγμα» που υπαγορεύεται κανονιστικά από τα κοινωνικά και τα πολιτισμικά πλαίσια στα οποία υπόκειται. Τα υποκείμενα συγκροτούν την έμφυλη ταυτότητά τους επιτελώντας τις ήδη προϋπάρχουσες συγκροτητικές πράξεις πιστά, σχεδόν τελετουργικά. Το ρήμα «συγκροτούν» ωστόσο ενέχει μια εμπρόθετη δράση την οποία η Butler αμφισβητεί, καθώς αντιλαμβάνεται την έννοια της συγκρότησης όχι τόσο ως επιλογή, αλλά περισσότερο ως επιβολή.

Μέσα από αυτές τις ιζηματογενείς πράξεις που έχουν επαναληφθεί και εξακολουθούν να επαναλαμβάνονται μέσα στο χρόνο, μπορούμε να αντιληφθούμε τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται, αναπαράγεται και συντηρείται κοινωνικά το δίπολο άνδρας-γυναίκα. Ωστόσο, με αφετηρία τη θεωρία της επιτελεστικότητας των φύλων μπορούμε να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο η συγκρότηση των έμφυλων υποκειμένων και οι παραστασιακές επιτελέσεις που πραγματοποιούνται διαμορφώνουν συγκεκριμένα που εγγράφονται στο χώρο και παράγουν χώρους, κατασκευάζοντας εν πολλοίς τα όρια ενός άλλου δίπολου, αλληλοσχετιζόμενου με το πρώτο, του δίπολου δημόσιο/ιδιωτικό.

Η διάκριση δημόσιο - ιδιωτικό στη φεμινιστική σκέψη

Το δημόσιο - ιδιωτικό αποτελεί το βασικότερο δίπολο συγκρότησης της πόλης και η συζήτηση για το τι αποτελεί δημόσιο και τι ιδιωτικό χώρο έχει υπάρξει αντικείμενο πολλών φιλοσοφικών προσεγγίσεων. Οι δύο αυτές έννοιες, όμως, πέρα από την υλική υπόσταση που έχουν στην αυστηρά δομημένη πραγματικότητα μιας πόλης, πολύ περισσότερο αποτελούν συμβολικούς χώρους με ποικίλες κοινωνικές συνδηλώσεις. Οι χώροι αυτοί δεν αποτελούν τόπους σταθερούς και παγιωμένους στο χρόνο.

---

⁹ οπ. αν., Butler, J., 2006, σελ.382.

Αντίθετα, διαμορφώνονται μέσω των ενσώματων υποκειμένων που τους απαρτίζουν και παράγουν συγκεκριμένα υποκείμενα, μέσα από μια μήτρα συνεχόμενων πρακτικών ένταξης και αποκλεισμού. Συνεχίζοντας στο δεύτερο νήμα της εννοιολογικής προσέγγισης, σε μια παράλληλη ανάγνωση με την έννοια της επιτελεστικότητας, επιχειρείται μια επιγραμματική αναφορά στην κριτική που ασκεί η φεμινιστική σκέψη σε άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις και η συμβολή της στη διάκριση δημόσιο - ιδιωτικό.

Η Hanna Arendt, στο έργο της *«Ανθρώπινη Κατάσταση»*, πραγματεύεται τη διάκριση δημόσιο-ιδιωτικό στην αρχαία πόλη της Αθήνας. Για αυτήν ο όρος «δημόσιος» από τη μία δηλώνει αυτό που μπορεί να είναι ορατό και ακουστό από τον καθένα και από την άλλη συνδέεται με εκείνα που βιώνονται από κοινού από τους ανθρώπους στον δομημένο κόσμο και έχουν τη δυνατότητα να τους συγκεντρώνουν και να τους συνδέουν¹⁰. Αντιθέτως, η ιδιωτική σφαίρα, που απαρτίζεται από το χώρο των γυναικών, των δούλων και των παιδιών, προσδιορίζεται ως ένας προφυλαγμένος οικείος χώρος εντός του οποίου στερείται τη δυνατότητα σύνδεσης και διαχωρισμού με τους άλλους ανθρώπους μέσω της μεσολάβησης ενός κοινού κόσμου¹¹. Για την Arendt, η διάκριση των δύο σφαιρών είναι ξεκάθαρη, με την ιδιωτική σφαίρα να ταυτίζεται με την οικογενειακή ζωή, την ανάγκη και την ασημαντότητα και τη δημόσια να ταυτίζεται με την πολιτική, τα κοινά, την ελευθερία και τη διάρκεια. Η εξάλειψη της διάκρισης των δύο όρων έρχεται στην νεότερη εποχή με την παρείσφρηση και των δύο στη σφαίρα του κοινωνικού¹², η οποία συμπίπτει ιστορικά με *«τον μετασχηματισμό της ιδιωτικής μέριμνας για ατομική ιδιοκτησία σε δημόσια υπόθεση»* και τη μετατροπή της κοινωνίας σε μια *«οργάνωση ιδιοκτητών»* που διεκδικεί την προστασία από το δημόσιο χώρο για συσσώρευση πλούτου. Η προσέγγιση της Arendt, αντιμετώπισε το δημόσιο χώρο ως συμβολικά διαμορφούμενο από τις κοινωνικές πρακτικές και θα πρέπει να ενταχθεί στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της εποχής που γράφτηκε. Ωστόσο, αργότερα οι απόψεις της αμφισβητήθηκαν από τη φεμινιστική σκέψη γιατί στερούνταν της προβληματικής των ενσώματων υποκειμένων που περιλαμβάνονται και αποκλείονται από αυτές τις καθημερινές πρακτικές. Το γεγονός ότι διαμορφώθηκε στην αρχαία Αθήνα αυτή η δημόσια σφαίρα που είναι συνυφασμένη με την πολιτική και τα κοινά, και μπόρεσε να υπάρξει ως χώρος όπου ανθεί η «ομιλία και η πράξη», οφείλεται στις αποκλειόμενες στον ιδιωτικό χώρο ομάδες. Αμφισβητώντας την «ασημαντότητα» με την οποία ταυτίζεται η ιδιωτική σφαίρα στη σκέψη της Arendt, η Βαΐου και ο Καλαντίδης αναφέρουν ότι αυτές οι αποκλεισμένες ομάδες με την εργασία τους

¹⁰ Arendt, H., *Η ανθρώπινη κατάσταση*, Γνώση, Αθήνα 1986, σελ. 74-85.

¹¹ οπ. αν., Arendt, H., 1986, σελ. 86-87.

¹² οπ. αν., Arendt, H., 1986, σελ. 98.

«έκαναν δυνατή αυτήν την ύπαρξη ελεύθερου χρόνου για την πολιτική, τον οποίο απολάμβαναν οι λίγοι άνδρες Αθηναίοι πολίτες»¹³.

Ο Jürgen Habermas σε πρόλογο στην επανέκδοση του κλασσικού του έργου «*Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*» το 1990, αναφέρει ακριβώς αυτήν την οπτική των αποκλεισμένων ομάδων που διαδραμάτισαν συστατικό ρόλο στη διαμόρφωση της δημοσιότητας και τις οποίες δεν πραγματεύτηκε στο έργο του, παραβλέποντας την σημασία τους. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, αυτή η αλλαγή στη δομή της πολιτικής δημοσιότητας περιγράφηκε χωρίς να συνυπολογιστεί ο κυρίαρχος πατριαρχικός χαρακτήρας της κοινωνίας στο σύνολό της¹⁴. Χαρακτηρίζει τον αποκλεισμό των γυναικών ως «διαρθρωτική δύναμη», η οποία αποτέλεσε βασικό στοιχείο συγκρότησης της πολιτικής δημοσιότητας, όχι μόνο γιατί δεν μπορούμε να θεωρήσουμε τη διαχείρισή της από άντρες απλά συγκυριακή, αλλά γιατί η δομική της σύσταση και η σχέση της με την ιδιωτική σφαίρα είχε τα χαρακτηριστικά του φύλου¹⁵. Το λάθος της αναφοράς του σε ένα «κοινό» ενικού αριθμού επισημαίνεται από τον ίδιο, αφού αποδέχεται ότι υποτίμησε τη βαρύτητα της εξέτασης των διαφορετικών όψεων πέρα από τα κυρίαρχα πολιτισμικά κανονιστικά πρότυπα. Αυτή είναι και η βασική κριτική που ασκεί η φεμινιστική βιβλιογραφία στην ομοιογένεια του αστικού κοινού, πάνω στο οποίο βασίστηκε το μοντέλο της αστικής δημοσιότητας του Habermas. Οι Βαΐου, Καλαντίδης αναφέρουν ότι αυτή η ιδεαλιστική εικόνα ενός γενικού κοινού στην ουσία αποκρύπτει ότι ο αποκλεισμός από τη δημόσια σφαίρα αποτελεί βασικό συγκροτητικό της στοιχείο και όχι απλώς συγκυριακό ή περιστασιακό συμβάν, παραβλέποντας το γεγονός ότι το υποκείμενο της αυτονομίας και του δημόσιου διαλόγου έχει έμφυλη ανδρική υπόσταση¹⁶. Χρησιμοποιώντας τα λόγια της Mouffe: «*η νεωτερική κατηγορία του ατόμου έχει κατασκευαστεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να θεωρεί δεδομένη την ύπαρξη μιας οικουμενικής, ομοιογενούς δημόσιας σφαίρας, η οποία παραπέμπει κάθε ιδιαιτερότητα και κάθε διαφορά στην ιδιωτική σφαίρα*»¹⁷.

Ο Richard Sennett, στο έργο του «*Η τυραννία της οικειότητας*», πραγματεύεται τις κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις του δημόσιου προβλήματος όπως εκδηλώθηκαν στη μοντέρνα κοινωνία, αναλύοντας τη διάβρωση που έχει υποστεί ο δημόσιος χώρος μέσα από τις συνιστώσες που συγκροτούν τη δημόσια έκφραση. Κάνοντας μια αναδρομή στις μεταβολές που έχει υποστεί ο δημόσιος χώρος αναφέρει τους δεδομένους όρους της δημόσιας ζωής του 18^{ου} αιώνα, όπου ο κοσμοπολίτης ήταν «ο

¹³ Βαΐου, Ντ., Καλαντίδης, Α., 2009, «Πόλεις των “άλλων”»: Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου», στο *Χωρικοί Μετασχηματισμοί και Κοινωνική Έρευνα*, (επιμ.) Μ. Σπυριδάκη, Αθήνα: Νήσος, σελ. 23-48.

¹⁴ Habermas, J., 1997, *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Αθήνα: Νήσος, σελ. 16.

¹⁵ οπ. αν., Habermas, J., 1997, σελ. 17.

¹⁶ οπ. αν., Βαΐου, Ντ., Καλαντίδης, Α., 2009, σελ. 23-48.

¹⁷ Mouffe, C., 2006, «Ο φεμινισμός, η έννοια του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική», στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική πρακτική*, (επιμ.) Αθηνά Αθανασίου, Αθήνα: Νήσος, σελ. 603

τέλειος δημόσιος άνδρας»¹⁸. Συνεχίζοντας στον 19^ο αιώνα, περιγράφει τις διαφορετικές σημάνσεις που είχε για τους άνδρες και τις γυναίκες ο όρος δημόσιος, ταυτιζόμενος με μια σφαίρα ανηθικότητας. Έτσι, ενώ για τις γυναίκες ο δημόσιος χώρος ήταν ένας τόπος όπου κινδύνευαν να χάσουν την αρετή τους, για τους άνδρες αυτή η σφαίρα της ανηθικότητας συνδέθηκε με ένα αίσθημα ελευθερίας¹⁹. Ωστόσο, παρότι αυτές οι αναφορές υπάρχουν στο έργο του, δε φαίνεται να ξεπερνάνε τα όρια της αναφοράς και να μπαίνουν στο πλαίσιο μιας ευρύτερης προβληματικής για τον τρόπο που αυτή η ταύτιση του δημόσιου χώρου με τον άνδρα στο 18^ο και 19^ο αιώνα έχει επηρεάσει τη σημερινή διαμόρφωση της καθημερινότητας στις πόλεις. Το ζήτημα γίνεται συνθετότερο, όταν περιγράφοντας την εγκατάλειψη της δημόσιας σφαίρας στις σύγχρονες κοινωνίες και τη μεταστροφή του ατόμου στην ιδιωτική/προσωπική σφαίρα, ο Sennett αναφέρει ότι «*οι συμπεριφορές και τα ποικίλα ζητήματα αρχίζουν να εξάπτουν τα πάθη όταν οι άνθρωποι τα πραγματεύονται, εσφαλμένα, ωσάν προσωπικά θέματα*»²⁰. Εν μέρει μπορεί αυτή η κριτική στη σύγχρονη κοινωνία να είναι σωστή, αλλά προκύπτει ο προβληματισμός σχετικά με την τοποθέτηση του ορίου πέραν του οποίου τα προσωπικά θέματα δεν εμπίπτουν στη σφαίρα του δημόσιου και δεν αποτελούν ζητήματα δημόσιας συζήτησης. Με το σύνθημα «*το προσωπικό είναι πολιτικό*», η φεμινιστική σκέψη προβάλλει μια κρυμμένη σφαίρα προσωπικής-ιδιωτικής ζωής που αφορά τα κοινά και θα πρέπει να γίνει αντικείμενο δημόσιας διαπραγμάτευσης, προτάσσοντας στην ουσία έναν επαναπροσδιορισμό του όρου «ιδιωτικός».

Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις αντιλαμβάνονται τη σπουδαιότητα της διάκρισης μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού και τη συμβολή της στην εδραίωση της ελευθερίας του ατόμου, ωστόσο δίπλα σ' αυτό παραβάλλουν μια προβληματική για τα υποκείμενα που κατασκευάζονται στο πλαίσιο αυτής της διάκρισης των δύο σφαιρών και των συνεπαγόμενων αρχών αποκλεισμού που δημιουργούνται. Η Chantal Mouffe προτείνει μια διαφορετική οπτική συγκρότησης της διάκρισης ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό όπου «*...η διάκριση δεν παραπέμπει σε διακριτές και διαχωρισμένες σφαίρες. Κάθε κατάσταση συνιστά μια συνάντηση ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό, γιατί κάθε εγχείρημα είναι ιδιωτικό χωρίς ποτέ να είναι ανεξάρτητο από τις δημόσιες προϋποθέσεις τις οποίες καθορίζουν οι αρχές της έννοιας του πολίτη*»²¹. Η οπτική της Mouffe ξεπερνάει τα όρια της κριτικής στην καθιερωμένη ταύτιση του ιδιωτικού με το οικιακό ως πηγή αποκλεισμού και επεκτείνεται σε ένα συνολικότερο

¹⁸ Sennett, R., 1999, *Η τυραννία της οικειότητας*, Αθήνα: Νεφέλη, σελ 33.

¹⁹ οπ. αν., Sennett, R., 2006, σελ.40-41, αναφέρει χαρακτηριστικά: «(…)για τη γυναίκα το δημόσιο και η ιδέα του ονειδούς συνδέονταν στενά. Το δημόσιο για ένα αστό άνδρα είχε διαφορετική χροιά. Κυκλοφορώντας δημόσια, ή «*παρεκτρεπόμενος δημοσίως*» ο άνδρας ήταν σε θέση να απομακρύνεται από εκείνα ακριβώς τα καταπιεστικά και αυταρχικά χαρακτηριστικά τα οποία υποτίθετο ότι ενσαρκώνονταν στο πρόσωπο του, ως πατέρα και συζύγου, στην οικογένεια...»

²⁰ οπ. αν., Sennett, R., 2006, σελ.19.

²¹ οπ. αν., Mouffe, C., 2006, σελ.608.

επαρκέστερο επαναπροσδιορισμό της δημόσιας σφαίρας, της εννόησης της ιδιότητας του πολίτη και της αντίληψης της πολιτικής συμμετοχής.

4 _ Απομονώνοντας Σκηνές...

Jeanne Dielman _ Η σιωπηρή επιτέλεση του φύλου

Χωρίς καμία εξεζητημένη κινηματογραφική πλοκή η σκηνοθέτιδα μας περιγράφει τρεις μέρες της ζωής μιας νοικοκυράς, της Jeanne Dielman. Για τρειςήμισι ώρες γινόμαστε παρατηρητές/τριες των καθημερινών καθηκόντων της ηρωίδας, τα οποία διαδραματίζονται στην οθόνη σε πραγματικό χρόνο. Τα μακρόσυρτα στατικά πλάνα εστιασμένα κυρίως στο εσωτερικό του σπιτιού της, μεταφέρουν τη μονότονη καθημερινή ρουτίνα μιας νοικοκυράς, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων το μαγείρεμα, το σγύρισμα και το διάβασμα του γιου της. Η συστηματικότητα και η άψογη τελετουργία που χαρακτηρίζουν τις απaráλλαχτες μέρες της Jeanne, κάνει δυνατή μια παράλληλη ανάγνωσή τους με τη θεωρία της επιτελεστικότητας του φύλου, όχι τόσο ως πλήρη στοίχιση και ταύτιση, αλλά περισσότερο ως εννοιολογική μεταφορά και αλληγορία, συνδεδεμένη με την πραγματικότητα του χώρου που άλλοτε είναι κυρίαρχος και άλλοτε υποφώσκει στην ταινία.

Η καθημερινότητα της Dielman ως μία αδιάκοπη ροή παραστασιακών επιτελέσεων

Παρατηρώντας την καθημερινή πραγματικότητα της ηρωίδας, θα μπορούσαμε να πούμε πως η Jeanne Dielman κατοικεί στο διαμέρισμα της με τον ίδιο τρόπο που «κατοικεί στο σώμα της»²². Οι χειρονομίες της και ο τρόπος που κινείται στον ιδιωτικό της χώρο -στο σπίτι της- χαρακτηρίζονται από αυτή την «υφολογικά τυποποιημένη επανάληψη πράξεων»²³ που σύμφωνα με την Butler συγκροτούν και εγκαθιδρύουν την έμφυλη ταυτότητά της. Μέσα από μια σειρά παραστασιακών επιτελέσεων και απόλυτα στυλιζαρισμένων πράξεων, η Jeanne επιτελεί πιστά το κοινωνικό της φύλο, σχεδόν τελετουργικά. Το επαναλαμβανόμενο θέαμα των λεπτομερών αναπαραστάσεων που αγγίζει τα όρια του ψυχαναγκασμού, μοιάζει με ένα σωματικό δρώμενο μέσω του οποίου η ηρωίδα πειθαναγκαστικά προσπαθεί να

²² Δανεισμένο από κείμενο του Γιώργου Μαρνελάκη, «Πώς να Κατοικήσεις το Σώμα σου: Στενές Επαφές Φύλου, Σεξουαλικότητας και Χώρου».

²³ οπ. αν., Butler, J., 2006, σελ.382.

παγιώσει τα χαρακτηριστικά ενός μόνιμου έμφυλου εαυτού. Το σιωπηρό καθημερινό εγχείρημά της που φέρει χαρακτηριστικά δόγματος, προφανώς δεν αποτελεί κάποιο προσωπικό στυλ, αλλά μια ιστορική κατασκευή που επιβάλλεται κανονιστικά από την κοινωνία και οφείλει να την αναπαράγει πιστά, τόσο στον ιδιωτικό της χώρο όσο και στο δημόσιο.

Έχοντας βυθιστεί σε αυτήν την αδιάκοπη ροή της κανονικότητας της Jeanne Dielman, αρχίζουμε μετά το μισό της ταινίας να παρατηρούμε τις ρωγμές που διαφαίνονται στη μέχρι τότε μηχανιστικά ρυθμιζόμενη καθημερινότητά της. Οι θεατές αρχίζουν να παρατηρούν λεπτομέρειες που η Jeanne δεν εκτελεί πια με όρους μηχανής. Αποσυντονιζόμαστε όταν της πέφτουν πράγματα, όταν παραψήνει τις πατάτες, όταν πηγαινοέρχεται αμήχανα στο χώρο· σχεδόν ενοχλούμαστε όταν δεν κλείνει το βάζο όπως έκανε παλιότερα ή που ένα κουμπί της ρόμπας της είναι εκτός κουμπότρυπας. Μια κατσαρόλα που την πηγαινοφέρει αφηρημένα και άσκοπα στα δωμάτια του σπιτιού, δημιουργεί αμφιβολίες για το ρόλο της ηρωίδας ως δρών υποκείμενο. Την αντιλαμβανόμαστε ξεκάθαρα πλέον περισσότερο ως αντικείμενο παρά ως υποκείμενο των συγκροτητικών πράξεων που έχει υιοθετήσει στο πλαίσιο ενός ευρύτερου φαντασιακού της έμφυλης ταυτότητάς της. Οι εικόνες που την δείχνουν αποβλακωμένη στον καναπέ, ακολουθούνται από εκδηλώσεις πανικού, όπου η Jeanne μπαινοβγαίνει στο σπίτι της, (βρίσκοντας διάφορες προφάσεις που συνάδουν με τις κανονιστικές επιταγές του φύλου της), προσπαθώντας να ορίσει τα όρια της χωρικής της ταυτότητας μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας.

Οι ρωγμές στην καθημερινότητα της Dielman

Με αφορμή τις ρωγμές που διαφαίνονται στην καθημερινότητα της ηρωίδας, θα μπορούσαμε να κάνουμε μια αφαιρετική αντίστιξη της επιτελεστικότητας του φύλου και της ζωής της Jeanne. Οι τελετουργικές και αδιάκοπα επαναλαμβανόμενες κινήσεις της στο πρώτο μισό της ταινίας μπορούν να ταυτιστούν με εκείνες τις

κοπιώδεις διαδικασίες που υλικοποιούν το «φύλο» και το ορίζουν ως κοινωνικά κατασκευασμένο φαντασιακό «μέσω μιας βίαιης επανεπιβεβαίωσης κανονιστικών προτύπων»²⁴. Οι ρωγμές που διαρρηγνύουν τη συγκροτημένη έμφυλη ταυτότητα της ηρωίδας στο δεύτερο μισό της ταινίας, αποδεικνύουν (αφαιρετικά) ότι αυτή η επανεπιβεβαίωση στην ουσία είναι αναγκαία γιατί τα υποκείμενα δεν μπορούν να συμμορφωθούν πλήρως στα κανονιστικά πρότυπα που τους επιβάλλονται. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Butler: «...δυνάμει αυτής της επανεπιβεβαίωσης διανοίγονται χάσματα και ρωγμές ως καταστατικές αστάθειες σε τέτοιες κατασκευές, (...) όπως εκείνη που δεν μπορεί να οριστεί ή να παγιωθεί πλήρως από το επαναλαμβανόμενο έργο αυτού του κανονιστικού προτύπου. Αυτή η αστάθεια είναι η πιθανότητα από-συγκρότησης στην ίδια τη διαδικασία της επανάληψης...»²⁵. Ωστόσο, τα έμφυλα υποκείμενα που δεν συμμορφώνονται σε αυτές τις κανονιστικές προσταγές πραγμάτωσης του φύλου τους όχι μόνο τιμωρούνται, αλλά αποτελούν και αυτό το καταστατικό «εκτός» που είναι απαραίτητο για την ισχυροποίηση και την επικράτηση του κανονιστικού προτύπου.

Θεωρώντας το υποκείμενο ως αντικείμενο των συγκροτητικών του πράξεων

Η ταινία τελειώνει με ένα μακρόσυρτο, στατικό πλάνο στη Jeanne, η οποία γεμάτη αίματα κάθεται βουβή στο τραπέζι, αφού έχει σκοτώσει έναν πελάτη της. Η Jeanne σκοτώνει εκείνο τον πελάτη που της προσφέρει σεξουαλική ικανοποίηση η σκηνοθέτιδα αφήνει να εννοηθεί ότι συμβαίνει για πρώτη φορά και ότι σχετίζεται με την πραγματικότητα των ρωγμών που έχουν συντελεστεί στην καθημερινή κανονικότητά της. Πέρα από τις συμβολικές προεκτάσεις που θα μπορούσε να έχει η πράξη του φόνου στο πλαίσιο της κινηματογραφικής αφήγησης, μεγαλύτερη σημασία έχουν οι προβληματισμοί που ξεκινούν από την ίδια την πράξη. Αντισταθμιστικά πώς το κανονιστικό φαντασιακό της έμφυλης ταυτότητας υπαγορεύει στη Jeanne

²⁴ οπ. αν., Butler, J., 2004, σελ.182.

²⁵ οπ. αν., Butler, J., 2004, σελ.192.

συγκεκριμένους κανόνες σεξουαλικότητας που δημιουργούν καθεστώτα καταπίεσης για την ίδια. Ο φόνος του πελάτη που προέρχεται από αισθήματα ενοχής και ανικανότητας πραγμάτωσης των κανονιστικών επιταγών του φύλου, θα μπορούσε να επιβεβαιώσει την τιμωρία στην οποία υπόκεινται τα έμφυλα υποκείμενα που δεν συμμορφώνονται στα επιβαλλόμενα πρότυπα σεξουαλικότητας. Ωστόσο, το ξέσπασμα της ηρωίδας έρχεται ακριβώς εκεί που η ίδια αντιλαμβάνεται ότι το φαντασιακό της έμφυλης ταυτότητάς της έχει διαρραγεί λόγω της σεξουαλικής ικανοποίησης που απολαμβάνει και όχι στις καθημερινές σεξουαλικές υπηρεσίες που προσφέρει σε πελάτες και οι οποίες έχουν ενταχθεί σε ένα πλαίσιο κανονικότητας και ανάγκης. Φαίνεται, δηλαδή, να έχει δεχθεί ότι οι σεξουαλικές υπηρεσίες που προσφέρει είναι απαραίτητες, όσο το καθημερινό οικιακό έργο που παράγει παραμένει απλήρωτο. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι όλες οι υπόλοιπες ερωτικές σκηνές -πλην αυτής- αποκρύπτονται από το φακό, μας δίνει τη δυνατότητα να κάνουμε άλλη μία αφαιρετική σκέψη: ότι οι σεξουαλικές υπηρεσίες που προσφέρει μέχρι πρότινος η Jeanne δεν διαρρηγνύουν την κανονικότητά της, ακριβώς γιατί μένουν κρυφές, γιατί δεν επηρεάζουν τη δημόσια εικόνα της στην πόλη που ζει.

23, *Quai du Commerce, 1080 Bruxelles* _ Το δίπολο δημόσιο-ιδιωτικό

Πώς όμως αυτές οι παραστασιακές επιτελέσεις της Jeanne Dielman, όπως τις περιγράψαμε παραπάνω, παράγουν συγκεκριμένες έμφυλες χωρικές; Μέσα από αυτή τη διαδικασία συγκρότησης της έμφυλης ταυτότητάς της, μπορούμε να αντιληφθούμε και το χώρο ως μια κοινωνική κατασκευή παραγόμενη από μια σειρά επιτελεστικών διαδικασιών μέσα στο χρόνο. Οι έννοιες του χρόνου και του χώρου άλλωστε, είναι κυρίαρχες στην ταινία: ο βασανιστικός χρόνος (που παραπάνω ταυτίστηκε με την ζήματοποίηση της έμφυλης κανονικότητας) εκτέλεσης των καθηκόντων της ηρωίδας, που συντελούνται στον ασφυκτικό και κλειστοφοβικό χώρο της ιδιωτικής της σφαίρας. Πλάι στο «μοντέλο ταυτότητας που στηρίζεται στην έννοια της συγκροτημένης χρονικότητας»²⁶ της Butler, πρέπει να προσθέσουμε ότι το μοντέλο αυτό έχει και συγκεκριμένες δυνατότητες χωρικότητας, που κατασκευάζουν εν πολλοίς τα όρια του δίπολου δημόσιο-ιδιωτικό.

Εικόνες της Jeanne στο σκηνικό της πόλης

Στα ελάχιστα πλάνα της Jeanne στον αστικό χώρο παρατηρούμε ότι η σύνδεσή της με τις δομές της πόλης είναι απαλλαγμένη από οποιαδήποτε μορφή κοινωνικότητας και περιορίζεται αυστηρά στην κατανάλωση. Σε αυτές τις περιορισμένες εξόδους, η ύπαρξή της στο δημόσιο χώρο αποτελεί στην ουσία μια επέκταση της ήδη ασφυκτικής και βασανιστικής εμπειρίας της στον ιδιωτικό χώρο. Η διαπίστωση αυτή εντείνει τον ισχυρισμό ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για δύο διακριτές σφαίρες δημόσιου και ιδιωτικού, γιατί οι λειτουργίες της μίας έρχονται σε διάλογο με τις λειτουργίες της άλλης, αναπαράγοντας και διαμορφώνοντας τόσο τις χωρικές ταυτότητες όσο και τις δυνατότητές τους. Στην πραγματικότητα και η δομή της πόλης έχει διαρθρωθεί μέσα από μια συνεχή ροή κανονιστικών αναπαραστάσεων φύλου. Παρατηρούμε ότι ο τσαγκάρης και ο υπάλληλος του ταχυδρομείου με τους

²⁶ οπ. αν., Butler, J., 2006, σελ.382.

οποίους συνδιαλέγεται η Jeanne είναι άντρες, σε αντίθεση με τις σερβιτόρες και τις πωλήτριες σε μαγαζιά μαλλιών, ειδών ραπτικής και τροφίμων που είναι γυναίκες. Φαίνεται πως όλοι έχουν αναλάβει τους ρόλους τους σε αυτόν τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας. Σε αυτήν την αλληλοσυσχέτιση των εννοιών «χώρος» και «φύλο», δεν θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε το χώρο ως μία προϋφιστάμενη δομή πάνω στην οποία εγγράφεται η επιτέλεση του φύλου, αλλά να αντιληφθούμε ότι η ίδια η επιτέλεση είναι εκείνη που συμβάλλει στη συγκρότηση του χώρου²⁷.

Στο γράμμα της η Fernande, η αδερφή της Jeanne που μένει στον Καναδά, αναφέρει πως λόγω των μεγάλων αποστάσεων στην πόλη που ζει, όλες οι γυναίκες ξέρουν να οδηγούν προκειμένου να μην μένουν αποκλεισμένες στο σπίτι. Ο σύζυγός της την παρακινεί να μάθει οδήγηση λέγοντας της πως «πρέπει να υιοθετήσει τους κανόνες αυτής της πόλης». Μειδιούμε όταν πολύ παρακάτω στην ταινία η Jeanne που σχεδόν εμμονικά και ανεπιτυχώς ψάχνει να αντικαταστήσει το κουμπί ενός παλιού παλτού - δώρου της Fernande-, αναφέρει: «λένε πως η Ευρώπη είναι πέντε χρόνια πίσω από την Αμερική, για αυτό είχα ακόμα ελπίδα». Το γεγονός ότι αποτελούν τις μοναδικές αναφορές στη Fernande, μέσα στους λιγοστούς διαλόγους της ταινίας, δείχνει ότι μάλλον έχουν κάποια σύνδεση. Παρακάτω, σε άλλη σκηνή ο γιος της Jeanne την ρωτάει γιατί παντρεύτηκε, και αυτή αποκρίνεται ότι «ήθελε πολύ το δικό της χώρο και ένα παιδί».

“Ήθελα πραγματικά ένα δικό μου χώρο και ένα παιδί”

“Λέει ότι πρέπει να υιοθετήσω τους κανόνες αυτής της πόλης”

Από τις παραπάνω αναφορές αντιλαμβανόμαστε πως η σχέση του δημόσιου χώρου με τον ιδιωτικό προσδιορίζεται με διαφορετικά συμφραζόμενα για τις δύο γυναίκες που κατοικούν σε διαφορετικές πόλεις. Τα πρότυπα και η μορφή της πόλης στην οποία κατοικεί η Fernande την παρακινούν να αναζητήσει τρόπους διαφυγής από την αποκλεισμένη ιδιωτική της σφαίρα, υιοθετώντας τη νόρμα που έχει καθιερωθεί για τη γυναίκα στη δεδομένη κοινωνική δομή. Με αυτόν τον τρόπο συγκροτείται μια διαφορετική χωρική ταυτότητα από εκείνη της Jeanne που παραμένει εγκλωβισμένη

²⁷ οπ. αν., Βαΐου, Ντ., Χατζημιχάλης, Κ., 2012, σελ. 213.

«εντός των τειχών». Το παράδειγμα των δύο γυναικών αποδεικνύει ότι ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος δεν αποτελούν στατικά πεδία εγγραφής συγκυριακών καθημερινοτήτων, αλλά τελούν υπό διαμόρφωση μέσω των καθημερινών κοινωνικών πρακτικών και των σχέσεων εξουσίας που τους απαρτίζουν. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Massey «ο χώρος δεν είναι ούτε ένα δοχείο για ταυτότητες που είναι πάντοτε και ήδη συγκροτημένες, ούτε το ολοκληρωμένο πέρας μιας ολότητας», παράγεται μέσα από πρακτικές που διαμορφώνουν σχέσεις και θα πρέπει να εννοηθεί «ως η σφαίρα των σχέσεων, της συγχρονικής πολλαπλότητας και ως πάντοτε υπό κατασκευή»²⁸. Από την άλλη πλευρά, το σώμα θα πρέπει να εννοηθεί «ως όχημα και αντικείμενο αντίληψης που μεταβάλλεται συνεχώς από τις κοινωνικές πρακτικές-ένα βιωμένο έμφυλο σώμα σε συνάρτηση/συσχέτιση με άλλα, ένα σώμα που είναι πάντα εντοπισμένο (in place) και χωρικό»²⁹.

Στο διάλογο με το γιο της, αντιλαμβανόμαστε πως οι λόγοι που η Jeanne παντρεύτηκε είναι ταυτόσημοι με την ανάγκη της για απόκτηση ενός προσωπικού χώρου και ενός παιδιού. Η Jeanne, δηλαδή, αναζητά τη χωρική της ταυτότητα υιοθετώντας τις κανονιστικές κοινωνικές δομές που υπαγορεύουν την ταύτισή της με το χώρο της οικογένειας και άρα με την ιδιωτική σφαίρα, μέσα από μια φυσικοποίηση των έμφυλων χαρακτηριστικών. Ο ιδιωτικός χώρος διαφοροποιείται από το δημόσιο και κατηγοριοποιείται ως ο χώρος των γυναικών, ως «ο τόπος που λειτουργεί μέσω συναισθημάτων, τρυφερότητας, αγάπης και δεσμών αίματος και στον οποίο ανήκουν οι γυναίκες, αφού αυτός «φιλοξενεί» με τον καλύτερο τρόπο τη βασική βιολογική και διαφοροποιητική λειτουργία των γυναικών που είναι η ικανότητά τους να φέρνουν στον κόσμο παιδιά»³⁰. Με αυτόν τον τρόπο η διάκριση δημόσιο/ιδιωτικό διαμορφώνεται υπόρρητα από τη διχοτομία άντρας/ γυναίκα, όπου το βιολογικό φύλο κατασκευάζει συγκεκριμένα χωρικά συμφραζόμενα που παράγουν χώρους ανισότητας και ανελευθερίας για τις γυναίκες.

Σε δύο διαφορετικά σημεία μέσα στην ταινία παρατηρούμε την επανάληψη της ίδιας σκηνής. Η Jeanne σηκώνει από το τραπέζι μια εφημερίδα, την ξεφυλλίζει φευγαλέα και αδιάφορα, σα να ήταν υποχρεωμένη να το κάνει, και μετά καταφεύγει σε ένα περιοδικό για πλέξιμο και αρχίζει να πλέκει με ευχαρίστηση. Μοιάζει να αισθάνεται πιο άνετα στο φαντασιακό κουστόμι που της υπαγορεύει το κανονιστικό πρότυπο· η καθημερινή της πραγματικότητα φαίνεται να απέχει τόσο από τις πολιτικές συζητήσεις όσο και από τις δομές κοινωνικοποίησης της πόλης που ζει.

²⁸ οπ. αν., Massey, D., 2008, σελ.31, 244.

²⁹ Simonsen, K., στο Βαΐου, Ντ., Χατζημηχάλης, Κ., 2012, σελ. 217.

³⁰ Χιωτάκη-Πούλου, Ε., 2009, «Πολιτικός λόγος, “φύλο” και “έμφυλη υποκειμενικότητα”», στο *Δημόσιος Χώρος και Φύλο* (επιμ.) Μαριάννας Ψύλλα, Αθήνα: Τυπωθήτω, σελ 90.

Το φευγαλέο ξεφύλλισμα της εφημερίδας το διαδέχεται το πλέξιμο

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι ο διαχωρισμός του χώρου σε δημόσιο και ιδιωτικό δεν είναι μονάχα μια διάκριση που αφορά αυστηρά υλικούς χώρους με ποικίλες κοινωνικές συνδηλώσεις, αλλά εμπεριέχει και αρκετές συμβολικές προεκτάσεις που παράγουν σημαίνουσες ερμηνείες στο δίπολο άντρας/γυναίκα. Η Massey προβάλλει μια θεώρηση του χώρου ως προϊόντος κοινωνικών σχέσεων που είναι πιθανά αντίθετες και άνισες. Για αυτήν, η καθιέρωση δημοκρατικών δημόσιων χώρων που καθιστούν δυνατό τον ελεύθερο και ισότιμο λόγο αποτελεί μια αμφίβολη επινόηση και καθιστά απαραίτητη τη λειτουργία που θέτει πάντοτε υπό εξέταση τη δράση των κοινωνικών σχέσεων που τους κατασκευάζουν³¹. Έχοντας υπόψη αυτά, μπορούμε να αντιληφθούμε ότι η κυρίαρχη διάκριση σε δημόσιο/ιδιωτικό λειτούργησε όχι μόνο ως μήτρα αλληπάλληλων εντάξεων και αποκλεισμών στο δημόσιο χώρο αλλά και ως μήτρα εντάξεων συγκεκριμένων ζητημάτων στο δημόσιο διάλογο και αποκλεισμού άλλων σε περιχαρακωμένους χώρους διαπραγμάτευσης. Με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνονται οι υπάρχοντες διακριτοί έμφυλοι ρόλοι σε πολιτικό επίπεδο και διαιωνίζεται η υφιστάμενη ιεραρχία κατά φύλο. Σε αυτήν την προσπάθεια συνάντησης ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό η Mouffe αναφέρει: «οι εκφρασμένες ανάγκες, οι επιλογές και οι αποφάσεις είναι ιδιωτικές, γιατί αποτελούν ευθύνη του κάθε ατόμου. Οι επιτελέσεις τους όμως είναι δημόσιες: γιατί πρέπει να προσυπογράψουν τις συγκεκριμένες προϋποθέσεις οι οποίες προκύπτουν από μια συγκεκριμένη ερμηνεία των ηθικοπολιτικών αρχών του καθεστώτος εκείνου που παρέχει τη γραμματική της συμπεριφοράς των πολιτών»³². Η θέση της Mouffe στο πεδίο της πολιτικής είναι ότι η έμφυλη διαφορά δεν θα πρέπει να αποτελεί κρίσιμη διάκριση. Χωρίς να στηρίζει την υιοθέτηση ενός έμφυλα διαφοροποιημένου πρότυπου της ιδιότητας του πολίτη στο οποίο οι ειδικές ενασχολήσεις ανδρών και γυναικών θα αξιολογούνται ισότιμα, αντιπροτείνει έναν επανορισμό της αντίληψης

³¹ οπ. αν., Massey, D., 2008, σελ. 249-254.

³² οπ. αν., Mouffe, C., 2006, σελ.608.

για το τι σημαίνει να είναι κανείς πολίτης και να δρα ως μέλος μιας δημοκρατικής κοινότητας³³.

Σε όλη τη διάρκεια της ταινίας οι αυστηρές μετακινήσεις της Jeanne Dielman «εντός των τειχών» σφραγίζονται με μια πολύ συγκεκριμένη συνήθεια. Η Jeanne ανοιγοκλείνει με συνέπεια τον ηλεκτρικό διακόπτη σχεδόν σε όλα τα δωμάτια που επισκέπτεται και εγκαταλείπει. Με την κίνηση αυτή είναι σα να μας επισημαίνει κάθε φορά τα διακριτά γεωγραφικά όρια της δικής της «πόλης». Φαίνεται να είναι τα μόνα όρια που μπορεί να ορίσει η ίδια, καθώς τα μεγαλύτερης κλίμακας όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου της πόλης που πραγματικά ζει, δεν την έχουν συμπεριλάβει. Η διαχωριστική γραμμή των δύο χώρων αποτελεί προϊόν της ανδροκεντρικής δομής της κοινωνίας που ζει και έχουν ως αποτέλεσμα την έμφυλη τοποθέτηση των ταυτοτήτων σε συγκεκριμένους χώρους. Αυτό δεν συνεπάγεται ότι αποζητείται μια κατάργηση της διάκρισης δημόσιο/ιδιωτικό, αλλά μια ανασήμανση των ορίων αυτών με όρους που δεν θα αναπαράγουν τα υπάρχοντα κανονιστικά πρότυπα και δεν θα διαιώνίζουν την ιεραρχία κατά φύλο. Ωστόσο, από τη συσχέτιση της έμφυλης υποκειμενικότητας με το χώρο δημιουργείται από τη φεμινιστική σκέψη η προβληματική που αμφισβητεί την πιθανότητα ύπαρξης ενός δημόσιου χώρου που θα περιλαμβάνει όλες τις διαφορετικές ταυτότητες. Και αυτό γιατί η διαχωριστική γραμμή του από τον ιδιωτικό θα χαράσσεται κάθε φορά από ένα «εμείς», που θα έχει ως συγκροτητική του αρχή την ύπαρξη ενός «οι άλλοι». Ο επανορισμός της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού δεν είναι στατικός, το όριο θα πρέπει να επανακαθορίζεται διαρκώς προσπαθώντας να συμπεριλάβει κάθε φορά αυτό το καταστατικό «εκτός» που δημιουργείται στον ορισμό του. Αυτή η συμβολή της φεμινιστικής σκέψης είναι τεράστια, ακριβώς γιατί μας καλεί σε επαγρύπνηση σε αυτή την αδιάκοπη διαδικασία παραγωγής του χώρου...

Τα όρια της δικής της πόλης

³³ οπ. αν., Mouffe, C., 2006, σελ.605.

5 _ Συμπεράσματα

Μέσα από αυτό το ταξίδι στη ζωή της Jeanne Dielman και στη φεμινιστική σκέψη, αντιλαμβανόμαστε πως οι έννοιες «χώρος» και «φύλο» δεν αποτελούν δυο ανεξάρτητες μεταβλητές. Αντίθετα, διαπλέκονται διαρκώς μεταξύ τους σε όλες τις μορφές της καθημερινότητας που βιώνουν τα ενσώματα υποκείμενα στην πραγματικότητα της πόλης. Το παράδειγμα της Jeanne δεν αντιμετωπίζεται ως προσωπικό βίωμα και δεν πρέπει να κωδικοποιηθεί ως μια υποκειμενική εμπειρία περιχαρακωμένη «εντός των τειχών», γιατί δεν αποτελεί προσωπική επιλογή. Θα πρέπει να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο συζήτησης, γιατί αποτελεί μια έκφραση των κυρίαρχων κανονιστικών προτύπων για τον τρόπο που μια γυναίκα «οφείλει» να συγκροτεί την έμφυλη και τη χωρική της ταυτότητα.

Η συγκρότηση του δίπολου άνδρας/γυναίκα προχωράει παράλληλα με τη συγκρότηση του δίπολου δημόσιο/ιδιωτικό, αλληλοτροφοδοτώντας διαρκώς το ένα το άλλο, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις πολιτικές του χώρου. Ο κάθε όρος των δίπολων τελεί υπό συνεχή κατασκευή, ενώ τα δύο δίπολα μεταξύ τους τελούν υπό διαρκή συσχέτιση, με τέτοιο τρόπο ώστε κάθε μετατόπιση της διαχωριστικής γραμμής του ενός να σημαίνει και μετατόπιση της διαχωριστικής γραμμής του άλλου. Η θεωρία της επιτελεστικότητας του φύλου μπορεί να αποτελέσει αφορμή για τη θεώρηση του χώρου ως αποτέλεσμα επιτελεστικών διαδικασιών μέσα στο χρόνο και σχέσεων εξουσίας που διαμορφώνουν συγκεκριμένες χωρικές με συγκεκριμένες δυνατότητες για τα έμφυλα υποκείμενα, μέσα από μια μήτρα ένταξης και αποκλεισμού. Ο χώρος, δηλαδή, παράγεται μέσα από τις έμφυλες ταυτότητες που τον απαρτίζουν, και ο ίδιος παράγει έμφυλους ρόλους. Θεωρώντας το χώρο υπό διαρκή παραγωγή, θεωρούμε υπό συνεχή διαμόρφωση και τις συστατικές ταυτότητες που τον απαρτίζουν. Ωστόσο, επειδή οι ταυτότητες αυτές είναι ενσώματες, στην πραγματικότητα αποποιούμε την υλικοποίηση του σώματος και τη διαιώνιση της φυσικοποίησης των έμφυλων χαρακτηριστικών.

Επιπρόσθετα, αντιλαμβανόμαστε, ότι ο δημόσιος και ιδιωτικός χώρος δεν μπορεί να ερμηνευτεί με μια μονοδιάστατη ομογενοποιητική προσέγγιση. Η έννοια του βιωμένου χώρου θεμελιώνεται στην υποκειμενική αντίληψη του κάθε ατόμου. *«Η απάντηση λοιπόν στο «τι είναι χώρος» (...) εξαρτάται από την υποκειμενική εμπειρία με βάση το φύλο, τη φυλή καθώς και το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαδραματίζεται αυτή η σχέση, η οποία πολλές φορές γίνεται αντιληπτή μέσα από σχέσεις εξουσίας»*³⁴. Μόνο εφόσον, λοιπόν απορρίψουμε την ιδέα της ενότητας και της ομοιογένειας του συνόλου θα είμαστε ικανοί να αναλύσουμε θεωρητικά την

³⁴ Βαζαίου, Α., 2009, «Ένας δικός της χώρος: Ο συναισθηματικός δεσμός με το σπίτι και η συγκρότηση της γυναικείας χωρικής ταυτότητας», στο *Δημόσιος Χώρος και Φύλο*, (επιμ.) Μαριάννας Ψύλλα, Αθήνα: Τυπωθήτω, σελ 103.

πολλαπλότητα των θέσεων υποτέλειας³⁵. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, βέβαια θα πρέπει να απορριφθεί και η ομοιογένεια της έννοιας «γυναίκα», αφού και αυτή έχει διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές συνδηλώσεις σε διαφορετικούς τύπους.

Sylvain: 'Αν ήμουν γυναίκα...'

Jeanne: 'Δεν ξέρεις, δεν είσαι γυναίκα.'

Αντί επιλόγου παραθέτω το ποίημα του Charles Baudelaire που επαναλαμβάνεται δύο φορές στην ταινία καθώς η Jeanne βοηθάει το γιο της στα μαθήματα.

*“Η νιότη μου άλλο δεν ήταν από μια ζοφερή θύελλα που σποραδικά διασχίζοταν από ήλιους λαμπρούς
Ο κεραυνός κι η βροχή φέραν τέτοια καταστροφή που λίγα πια, απόμειναν άνθη ροδόχροα*

Και να τώρα που στον Ιδεών το φθινόπωρο φθάνοντας πρέπει τσουγκράνα και φτυάρι εκ νέου να πιάσω να επαναφέρω τα πλημμυρισμένα αυτά εδάφη όπου το νερό μεγάλους, σαν τάφους, λάκκους έχει ανοίξει.”

«Ο Εχθρός», Charles Baudelaire

Μας θυμίζει τα λόγια της Butler: «το φύλο είναι αυτό που φοράμε μονίμως εξαναγκαστικά, καθημερινά και αδιάκοπα, με άγχος και με ευχαρίστηση. Αν όμως κάνουμε το σφάλμα να θεωρήσουμε ότι αυτή η συνεχής πράξη αποτελεί φυσικό ή γλωσσικό δεδομένο, αποποιούμαστε τη δύναμη μας να διερευνήσουμε σωματικά το πολιτισμικό πεδίο μέσα από κάθε είδους ανατρεπτικές παραστασιακές επιτελέσεις»³⁶. Θεωρώντας και την παραγωγή του χώρου ως μια διαδικασία επιτελέσεων στο χρόνο, θα μπορούσαμε να παραλληλίσουμε τις ρωγμές στην επαναλαμβανόμενη καθημερινότητα της Jeanne, με εκείνες τις ρωγμές που παραθέτει η φεμινιστική σκέψη στην κανονιστική αντίληψη του δίπολου δημόσιο/ιδιωτικό. Ας δούμε, λοιπόν, αυτές τις καταστατικές αστάθειες στην κατασκευή των έμφυλων υποκειμένων σε

³⁵ οπ. αν., Mouffe, C., 2006, σελ.605.

³⁶ οπ. αν., Butler, J., 2006, σελ. 404 - 405.

αλληλεξάρτηση με τις κοινωνικές σημάσεις που μπορεί να έχουν στην παραγωγή του χώρου. Ας αντιληφθούμε, τέλος, αυτές τις ανατρεπτικές παραστασιακές επιτελέσεις, που αναφέρει η Butler, ως αφορμή για ανασήμανση των ορίων μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού. Η τοποθέτηση της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των δύο σφαιρών ας επανακαθορίζεται διαρκώς, με την προβληματική που προσπαθεί κάθε φορά να συμπεριλάβει αυτό το καταστατικό «εκτός» που δημιουργείται στον ορισμό του κάθε δίπολου.

Βιβλιογραφία

Arendt, H., *Η ανθρώπινη κατάσταση*, Γνώση, Αθήνα 1986

Βαζαίου, Α., 2009, «Ένας δικός της χώρος: Ο συναισθηματικός δεσμός με το σπίτι και η συγκρότηση της γυναικείας χωρικής ταυτότητας», στο *Δημόσιος Χώρος και Φύλο*, υπό την επιμέλεια της Μαριάννας Ψύλλα, Αθήνα: Τυπωθήτω, σελ 101-126.

Βαΐου, Ντ., Καλαντίδης, Α., 2009, «Πόλεις των “άλλων”»: Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου», στο *Χωρικοί Μετασχηματισμοί και Κοινωνική Έρευνα*, υπό την επιμέλεια του Μ. Σπυριδάκη, Αθήνα: Νήσος, σελ 23-48.

Βαΐου, Ντ., Χατζημιχάλης, Κ., 2012, *Ο χώρος στην Αριστερή Σκέψη*, Αθήνα: Νήσος.

Butler, J., 2004, «Σώματα που έχουν σημασία, σχετικά με τα όρια του φύλου στο λόγο», στο *Τα όρια του σώματος*, υπό την επιμέλεια της Δήμητρας Μακρυνιώτη, Αθήνα: Νήσος, σελ.181-204.

Butler, J., 2006, «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική πρακτική*, υπό την επιμέλεια της Αθηνάς Αθανασίου, Αθήνα: Νήσος, σελ.381-407.

Butler, J., 2008, *Σώματα με σημασία, Οριοθετήσεις του “φύλου” στο λόγο*, Αθήνα: Εκκρεμές.

Habermas, J., 1997, *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Αθήνα: Νήσος.

Μαρνελάκης, Γ., *Πώς να Κατοικήσεις το Σώμα σου: Στενές Επαφές Φύλου, Σεξουαλικότητας και Χώρου*.

Massey, D., 2008, *Για το Χώρο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Mouffe, C., 2006, «Ο φεμινισμός, η έννοια του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική», στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική πρακτική*, υπό την επιμέλεια της Αθηνάς Αθανασίου, Αθήνα: Νήσος.

Sennett, R., 1999, *Η τυραννία της οικειότητας*, Αθήνα: Νεφέλη.

Χιωτάκη-Πούλου, Ε., 2009, «Πολιτικός λόγος, “φύλο” και “έμφυλη υποκειμενικότητα”», στο *Δημόσιος Χώρος και Φύλο*, υπό την επιμέλεια της Μαριάννας Ψύλλα, Αθήνα: Τυπωθήτω, σελ 71-99.

